

MAŁGORZATA BAŃKOWSKA

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

ORCID 0000-0001-5343-3836

WŁODZIMIERZ PIETRZAK (1913-1944) – LITERAT, KRYTYK
I DZIAŁACZ POLITYCZNY

WPROWADZENIE

W 2024 roku minęła 80. rocznica śmierci Włodzimierza Pietrzaka, poety, prozaika i krytyka literackiego, wybitnej osobowości literackiej dwudziestolecia międzywojennego. Ten niezwykle płodny przedstawiciel literackiej generacji 1910¹, autor blisko stu esejów i artykułów recenzyjnych opublikowanych w najważniejszych magazynach literackich międzywojnia („Pion”, „Prosto z Mostu”, „Kultura”, „Przegląd Współczesny”, „Okolice Poetów”)², zbiorów wierszy (*S. Poezje i Prawo drapieżne*), dramatu *Skrzydła* oraz zachowanej w maszynopisie i wydanej po wojnie powieści *Między Wschodem i Zachodem*³, pozostaje wciąż mało znany zarówno w kręgach literaturoznawców, jak i regionalistów. Wielbiciel filozofii czynu Stanisława Brzozowskiego, wybitny intelektualista, płodny eseista i znakomicie zapowiadający się pisarz, jak napisała w 1948 roku redakcja „Nowin Literackich”⁴, doczekał się dotychczas zaledwie kilku opracowań biograficznych oraz nielicznych analiz teoretyczno-literackich. Przeważają wśród nich materiały o charakterze przyczynkarskim, tj. artykuły słownikowe⁵ i przedmowy do edycji źródłowych. Na tym tle wyróżnia się historycznoliterackie opracowanie Tadeusza Kłaka z 1979 o działaczach Klubu Artystycznego „S”⁶, opublikowane w zbiorze *Awangarda i katastrofizm*⁷.

¹ Szerzej na temat „pokolenia 1910” m.in. w pracy: *Formacja 1910. Świadkowie nowoczesności*, red. D. Kozicka, T. Cieślak-Sokołowski, Kraków 2011.

² W. Pietrzak pisał do ponad 20 pism codziennych i literackich tego okresu. Pełne ich zastawienie zawiera *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, T. 2, J-P, red. E. Korzeniewska, Warszawa 1964, s. 662.

³ W 1945 r. matka poety zwróciła się do Jana Kotta z prośbą o druk czwartego i piątego tomu powieści *Między Wschodem i Zachodem* (List E. Pietrzakowej do J. Kotta z 12 września 1945 r., Korespondencja Jana Kotta, Muzeum Literatury w Warszawie (dalej: MWL), inw. 4434, t. 13, nlb.). Ostatecznie, zachowane fragmenty powieści (pt. *Lot jaskółek*) oraz pozostałą literacką spuściznę W. Pietrzaka przejęło i wydało Stowarzyszenie PAX.

⁴ Por. przedmowa do esaju W. Pietrzaka, *Mit bohatera*, „Nowiny Literackie” 1948, nr 12, s. 4.

⁵ *Słownik współczesnych pisarzy polskich...*, s. 661-662; *Polski Słownik Biograficzny*, T. 26/1, z. 108, red. E. Rostworowski, Wrocław 1981, s. 191-192; *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, red. J. Czachowska i A. Szałagan, T. 6, N-P, Warszawa 1999, s. 355-356; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 4: M-P, red. D. Kalisiewicz, Warszawa 1998, s. 873; *Wielka encyklopedia PWN*, t. 21, red. J. Wojnowski, Warszawa 2001, s. 36.

⁶ Klub o charakterze dyskusyjnym skupiał pisarzy o poglądach lewicowych, głoszących program zbliżony do założeń krakowskiej awangardy (T. Kłak, *W cieniu awangardy (O Klubie S)*, [w:] *Katastrofizm i awangarda*, red. T. Bujnicki i T. Kłak, Katowice 1979, s. 131-167).

⁷ Tamże, s. 131-167.

Badania T. Kłaka, jak również zachowana w rękopisach korespondencja pisarza do Juliana Przybosa i Władysława Sebyły, oraz opublikowane listy do Jerzego Stempowskiego⁸, Kazimierza Jaworskiego⁹ i Stanisława Czernika¹⁰, a także liczne powojenne materiały wspomnieniowe ukazują Pietrzaka jako postać nietuzinkową, zaangażowaną w życie literackie stolicy, nadto dobrze przyjmowaną w awangardowych środowiskach pozawarszawskich.

Niniejszy artykuł jest pokłosiem kwerendy przeprowadzonej w zasobach Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Archiwum Narodowego w Krakowie, Archiwum Państwowego w Warszawie, Muzeum Literatury w Warszawie oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Włodzimierza Pietrzaka w Turku. Poszukiwania w zasobach archiwalnych i bibliotecznych pozwoliły na ustalenie nowych faktów z życia Pietrzaka oraz osadzenie powszechnie znanych informacji biograficznych i literackich w innej niż dotychczasowa perspektywie poznawczej i interpretacyjnej¹¹. Zebrany materiał pozwolił na uzupełnienie, rozwinięcie, a w kilku przypadkach także na sprostowanie dat i faktów zawartych w opracowaniach dotyczących życia i twórczości Pietrzaka (Tadeusz Kłak, Zygmunt Lichniak, Kazimierz Świegocki, Małgorzata Pawłowska, Anna Wojnarowska). Dotyczy to przede wszystkim lat szkolnych i studenckich, spędzonych w rodzinnym Turku i Kaliszu oraz na Uniwersytecie Warszawskim, a także przedwojennej współpracy krytyka z naczelnymi tygodnikami literackim Warszawy. Z uwagi na ograniczone rozmiary prezentowanej analizy oraz istniejące opracowania działalności konspiracyjnej i powstańczej W. Pietrzaka¹², ograniczono się do podania jedynie najważniejszych faktów z okresu po 1939 r.

Konieczność osadzenia danych biograficznych w należnym im kontekście literackim, zdeterminowała potrzebę sięgnięcia do innych niż archiwalne źródła, w tym powojennych wspomnień kolegów z Klubu Artystycznego S – Ryszarda Matuszewskiego¹³, Stefana Otwinowskiego¹⁴ i Alfreda Łaszowskiego¹⁵. Ważnym źródłem informacji o okresie nauki w kaliskim Gimnazjum Państwowym im. Tadeusza Kościuszki oraz późniejszej działalności literackiej i publicystycznej były także egodokumenty autorstwa Jana Wenera¹⁶, Jana Kotta¹⁷ i Andrzeja Trzebińskiego¹⁸, a także relacje uczestników powstania warszawskiego.

⁸ M. Prosnak-Tyszkowa, *Nieznane listy Włodzimierza Pietrzaka*, „Przegląd Humanistyczny” 1995, z. 1, s.147-155.

⁹ K.A. Jaworski, *W kręgu „Kamieny”*, Lublin 1973, s. 349-351.

¹⁰ S. Czernik, *Okolica Poetów. Wspomnienia i materiały*, Poznań 1961, s. 235-240.

¹¹ Mowa o powojennym „monopolu” na publikowanie i omawianie twórczości W. Pietrzaka przez Stowarzyszenie PAX.

¹² Działalność polityczną i kulturalno-oświatową W. Pietrzaka w latach 1940-1944 omówiła m.in. Zofia Kobylańska w pracy *Konfederacja Narodu w Warszawie*, wydanej w 1999 r. nakładem Instytutu Wydawniczego PAX.

¹³ R. Matuszewski, *Od Klubu „S” do tragicznego wieczoru w ZAiKS-ie*, [w:] *Wspomnienia o Julianie Przybosiu*, oprac. Janusz Sławiński, Warszawa 1976, s. 128-140 oraz tenże, *Od Klubu „S” do „Listów »Kuznicy«*, [w:] *Sceptyk pełen wiary. Wspomnienia o Stefanie Otwinowskim*, oprac. W. Maciąg, Warszawa 1979, s. 88-92.

¹⁴ S. Otwinowski, *Inna cyganeria*, „Kuznica” 1946, nr 4, s. 7.

¹⁵ A. Łaszowski, *Przyjaźń z Włodzimierzem Pietrzakiem*, „Kierunki” 1974, nr 31, s. 10, tenże, *Wspomnienie o Włodzimierzu Pietrzaku*, „Dziś i Jutro” 1948, nr 12, s. 1-2; cz. 2 „Dziś i Jutro” 1948, nr 13-14, s. 5.

¹⁶ J. Werner, *Kalisz – Warszawa – Gimnazjum – Uniwersytet*, [w:] *Sceptyk pełen wiary. Wspomnienia o Stefanie Otwinowskim*, oprac. W. Maciąg, Warszawa 1979, s. 17-66.

¹⁷ J. Kott, *Jak zostałem pisarzem*, [w:] tenże, *Postęp i głupstwo. Krytyka literacka, wspomnienia*, t. 2, Warszawa 1956, s. 211-218.

¹⁸ A. Trzebiński, *Pamiętnik*, Warszawa 2001.

Te ostatnie zebrane zostały przez Stanisława Podlewskiego w tomie *Przemarsz przez piekło*¹⁹ oraz w publikacji Józefa Szczypki *W gałązce dymu, w ognia blasku...*²⁰.

Nadto w opracowaniu wykorzystano materiały wspomnieniowe i bibliograficzne zamieszczone w niepublikowanej pracy magisterskiej Anny Wojnarowskiej, powstałej na Uniwersytecie Warszawskim, pod kierunkiem prof. Jadwigi Woźniak²¹. Część dotycząca twórczości krytycznoliterackiej Pietrzaka i współpracy z największymi magazynami literacko-społecznymi, przygotowano na podstawie analizy zawartości roczników pism literacko-społecznych z lat 1935-1939 – „Pionu”, „Prosto z Mostu”, „Kultury”, „Okolicy Poetów”, „Kameny” oraz „Przeglądu Współczesnego”²².

DZIECIŃSTWO I LATA NAUKI SZKOLNEJ (1913-1931)

Włodzimierz Antoni Józef Pietrzak urodził się 7 lipca 1913 roku w Warszawie, jako pierworodny syn²³ Franciszka Ksawerego²⁴ i Ewy Tekli Maurycji z Kokowskich herbu Korab²⁵, zamieszkałych w Turku przy ulicy Uniejowskiej²⁶. W okresie bezpośrednio poprzedzającym przyjsie na świat przyszłego poety Ewa Pietrzakowa przebywała u siostry w Warszawie²⁷. Fakt ten uczynił Pietrzaka człowiekiem „rodem z Warszawy”, mimo iż dzieciństwo spędził w rodzinnym Turku, zaś młodość w oddalonym o 40 km Kaliszu.

11 sierpnia 1913 roku Franciszek Pietrzak, powiatowy lekarz weterynarii wraz z teściem Włodzimierzem Kokowskim, dyrektorem Szkoły Handlowej Siedmioklasowej w Kaliszu, w obecności Wojciecha Cybulskiego, rejenta z Kalisza zgłosił w kościele

¹⁹ S. Podlewski, *Przemarsz przez piekło*, Warszawa 1994, s. 230-233.

²⁰ *W gałązce dymu, w ognia blasku...*, oprac. J. Szczypka, Warszawa 1977.

²¹ A. Wojnarowska, *Włodzimierz Pietrzak. Życie i dzieło*. Praca magisterska, pod kierunkiem dr hab. J. Woźniak, Uniwersytet Warszawski; Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych, Warszawa 2003 [mps. w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Włodzimierza Pietrzaka w Turku].

²² W 1957 r. nakładem PAX-u ukazał się zbiór prac W. Pietrzaka, publikowanych na łamach „Pionu”, „Kultury” i „Prosto z Mostu”, w wyborze Zygmunta Lichniaka pt. *Miscellanea krytyczne*. Dobór ma charakter uznaniowy, zabrakło w nim wielu ważnych tekstów oraz danych o miejscu pierwszego wydania esejów.

²³ W 1920 r. przyszedł na świat drugi syn państwa Pietrzaków – Tadeusz Mieczysław (zm. 1942) (*Turek i okolice. Słownik biograficzny*, red. W. Grzeszkiewicz, Turek 2011, s. 215-217).

²⁴ Franciszek Ksawery Pietrzak (1876- 1959) urodził się w okolicach Turku (Królestwo Kongresowe) jako syn gospodarski. Dyplom lekarza weterynarii otrzymał w 1908 r. w Dorpacie (obecnie Tartu w Estonii). Po studiach pracował jako miejski lekarz weterynarii w Zduńskiej Woli, a następnie w latach 1922-1939 jako powiatowy lekarz weterynarii w Turku (K. Millak, *Słownik polskich lekarzy weterynaryjnych biograficzno-bibliograficzny 1394-1918*, Lublin 1963, s. 177).

²⁵ Ewa Pietrzakowa (1888-1961) pochodziła ze znanej w Turku oraz Kaliszu rodziny ziemiańskiej Kokowskich. Jej ojciec Włodzimierz Kokowski (zm. 1926) nauczyciel języka polskiego i autor podręczników z zakresu gramatyki i literatury kierował Szkołą Handlową w Kaliszu w latach 1907-1913 (P. Mydlach, *Szkoła Handlowa, Gimnazjum i Liceum im. Tadeusza Kościuszki w Kaliszu. Zarys historycznych. Pierwsze dziesięciolecie*, [w:] *100 lat „Kościuszki”*. Praca zbiorowa, red. A. Kolańczyk, Kalisz 2005, s. 20).

²⁶ Dom przy ulicy Uniejowskiej, w którym mieszkali Pietrzakowie mieścił się na terenie lecznicy weterynaryjnej. W późniejszych latach rodzina Pietrzaków przeniosła się do kamienicy przy zbiegu ulic 3 Maja 23 i Zeromskiego i na pewno mieszkała tu do momentu wyjazdu Włodzimierza do Warszawy w 1931 r., a prawdopodobnie także w czasie wojny. Adres ten podał Włodzimierz Pietrzak w podaniu na studia oraz pojawił się on w powojennym liście Ewy Pietrzakowej do Jana Kotta, napisanym przypuszczalnie w drugiej połowie roku 1945 (niedatowany). W okresie powojennym rodzice Włodzimierza mieszkali przy ulicy Nowej 18, w domu Julii Fusieckiej (S. Szczęsny Fusiecki, *Dzieje rodzinne*, Turek 2005, s. 58; List E. Pietrzakowej do J. Kotta, b.d. Korespondencja Jana Kotta, MHL, inw., 4434, nlb.).

²⁷ Wspomnienia Stanisława Pietrzaka, kuzyna poety, [rkps. w zbiorach MBP w Turku].

parafii rzymsko-katolickiej w Zduńskiej Woli narodziny syna. W odpisie aktu urodzenia Włodzimierza sporządzonym 22 kwietnia 1931 r., czytamy:

Działo się to w mieście Zduńskiej Woli dnia jedenastego sierpnia tysiąc dziewięćset trzynastego roku o godzinie pierwszej po południu. Stawił się Franciszek-Ksawery Pietrzak, lekarz weterynarii ze Zduńskiej Woli, lat trzydzieści sześć mający, w obecności Włodzimierza Kokowskiego, dyrektora Szkoły Handlowej w Kaliszu i Wojciech Cybulskiego, rejenta z Kalisza, a pełnoletnich i okazał Nam dziecię płci męskiej, oświadczając, że urodziło się w Warszawie dnia siódmego lipca roku bieżącego, o godzinie dziesiątej rano, z prawej jego małżonki Ewy-Tekli-Maurycji z Kokowskich, lat dwadzieścia pięć mającej²⁸.

Chrztu św. udzielił ks. Wojciech Kmieć w obecności rodziców chrzestnych Włodzimierza Kokowskiego i Tekli Kokowskiej²⁹.

Włodzimierz spędził dzieciństwo w Turku. Nauki początkowe pobierał w domu, a następnie w specjalnym komitecie przygotowawczym³⁰. Od wczesnych lat wykazywał zdolności humanistyczne i dojrzałość intelektualną, nietypową dla swojego wieku³¹. W 1923 roku rozpoczął naukę w męskim Gimnazjum Państwowym im. Tadeusza Kościuszki w Kaliszu³². W czasie pobytu w grodzie nad Prosną mieszkał początkowo wraz z bratem Tadeuszem i Janem Piątkowskim na stacji u znajomej matki, Marii Denel, zamieszkałej przy ulicy Grodzkiej 11, w pobliżu Gimnazjum Humanistycznego im. Adama Asnyka³³, a w końcowym okresie nauki w Kaliszu przy ulicy Babina 1 m. 23³⁴.

Jako uczeń gimnazjum Pietrzak wyróżniał się wybitnymi zdolnościami intelektualnymi i rozległymi zainteresowaniami literackimi. Od nastoletnich lat przejawiał też zamiłowanie do spraw ideowo-politycznych³⁵. Z pasją angażował się w uczniowskie życie. Działał w szkolnym Kole Młodych Lotników (funkcja skarbnika). Pełnił też funkcję przewodniczącego „Bratniej Pomocy” uczniów Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki i pisał teksty do wydawanego przez tę organizację pisma „Świt”³⁶. Na jego łamach publikował w latach 1928-1931 pierwociny prac o charakterze krytycznoliterackim i społeczno-politycznym. Łącznie ukazało się tu kilkanaście artykułów jego pióra³⁷,

²⁸ AUW, Teczka studencka Włodzimierza Pietrzaka, sygn. 36911, Odpis aktu urodzenia Włodzimierza Pietrzaka z 22 kwietnia 1931 r., k. 4.

²⁹ Tamże.

³⁰ AUW, sygn. 36911, Życiorys Włodzimierza Pietrzaka, sporządzony 8 września 1931 r. (załącznik do podania na studia), k. 1.

³¹ Relacja Andrzeja Zeltmana, syna Ewy Zeltman – siostry matki pisarza na podstawie materiałów zebranych przez Annę Wojnarowską i zamieszczonych w pracy: *Włodzimierz Pietrzak...*, s. 12-13.

³² W opracowaniu *Turek i okolice* ..., (s. 217) podano omyłkowo datę – 1928 r. – rozpoczęcia przez W. Pietrzaka nauki w kaliskim gimnazjum.

³³ A. Wojnarowska, *Włodzimierz Pietrzak...*, s. 91.

³⁴ Adres widnieje w stopce redakcyjnej „Świt” przy nazwisku W. Pietrzaka jako redaktora w roku szkolnym 1930/1931.

³⁵ Na podstawie nieopublikowanego życiorysu W. Pietrzaka, autorstwa kuzyna, Stanisława Pietrzaka z Sieradza [rkp. w zbiorach MBP w Turku].

³⁶ Pierwszy numer „Świt” ukazał się w 1924 r. i wydawany był do 1926 r., a następnie został wznowiony z inicjatywy Włodzimierza Pietrzaka w 1928 r. i ukazywał się do 1934 r. (Por. J. Żarnecki, *Siedem lat „Świt”*, „Świt” 1931, nr 5, s. 1-3).

³⁷ Dane opracowane na podstawie niepublikowanej bibliografii prac W. Pietrzaka drukowanych w „Świcie” i pismach powojennych, opracowanej przez A. Wojnarowską (A. Wojnarowska, *Włodzimierz Pietrzak...*, s. 68-75).

wśród nich rozważania poświęcone Józefowi Piłsudskiemu³⁸. W latach 1930-1931 pełnił też funkcję redaktora „Świt”, przy wsparciu opiekuna merytorycznego Jana Męczyńskiego, nauczyciela języka polskiego i historii³⁹. Nadto na łamach szkolnego pisma młody Pietrzak drukował utwory poetyckie i prozatorskie, część z nich podpisywał pseudonimami: Janusz Wolden i Andrzej Ados⁴⁰. Był też członkiem jury konkursu literackiego ogłoszonego w 1930 przez redakcję „Świt”⁴¹. Na dorobek literacki tego okresu złożyło się 17 utworów poetyckich⁴² i 10 opowiadań, w tym nagrodzona na konkursie „Świt” nowela pt. *Śmierć Adama Dorzyckiego*⁴³.

W aktywności literackiej i publicystycznej młodzieńczego okresu odzwierciedliły się, obok wyrazistych postaw patriotycznych, lekkość pióra, rzetelność w opiniach krytycznoliterackich, dojrzałość intelektualna oraz nieprzeciętna pracowitość. W pamięci szkolnych kolegów, zapisał się jako człowiek zdolny, ambitny i pełen pasji z jasno określonymi celami życiowymi. Poważny, ale jednocześnie serdeczny i towarzyski. Jan Piątkowski, szkolny kolega, w 2002 roku tak wspominał Pietrzaka:

Włodek miał wielkie aspiracje – w najlepszym tego słowa znaczeniu. Wyznawał zasadę „ad maiora natus sum” [...]. Uważał, że nie wolno mu życia zmarnować, pragnął wiele zdziałać i zająć wysoko⁴⁴.

5 czerwca 1931 roku abiturient Włodzimierz Pietrzak zdał przed Państwową Komisją Egzaminacyjną powołaną przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego zwyczajny egzamin dojrzałości typu matematyczno-przyrodniczego, otrzymując w większości oceny bardzo dobre⁴⁵. Następnie w końcu czerwca tegoż roku zdał przed komisją okręgową w Łodzi uzupełniający egzamin z języka łacińskiego i greckiego oraz języka polskiego, historii i nauki o Polsce współczesnej⁴⁶.

STUDIA NA UNIWERSYTECIE WARSZAWSKIM (1931-1936)

8 września 1931 roku Pietrzak złożył dokumenty na Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Zaliczony w poczet studentów I kursu, tradycyjną przysięgę studencką (immatrykulacja) złożył na ręce ówczesnego Rektora Jana Łukasiewicza 10 października

³⁸ W. Pietrzak, *Na Imięny Marszałka J. Piłsudskiego*, „Świt” 1929, nr 5-6, s. 2-3 oraz tenże, *Czczę Wielkiego Człowieka*, „Świt” 1931, nr 7-8, s. 1-2.

³⁹ O okresie tym wspomina m.in. Halina Sutarzewicz (H. Sutarzewicz, *Włodzimierz Pietrzak – jeden czy dwu?*, „Południowa Wielkopolska” 1985, nr 5, s. 2).

⁴⁰ W „Świecie” W. Pietrzak występował także pod pseudonimem Litterarius, w rubryce *Przegląd pism (Współcześni polscy pisarze i badacze literatury, T. 6 ...)*, s. 355).

⁴¹ *Z naszego życia „Konkurs literacki „Świt”*, „Świt” 1930, nr 3, s. 20.

⁴² Były to wiersze: *Dni na Ruegen, Drzewa nadmorskie, Dzieje nocy jesienne, Gwiazdne drogi, Listki mimozy, Manometr, Na szczytach, Niedziela na wsi, Pieśni ląbędzie, Przedwiośnie, Rozstanie, Stanze radiowe, Szlak śmierci, Szukanie ciszy, Veie, W ośmie świtania, W pamiętniczku*.

⁴³ W. Pietrzak, *Śmierć Adama Dorzyckiego* [nowela], „Świt” 1929, nr 4, s. 8-10.

⁴⁴ A. Wojnarowska: *Włodzimierz Pietrzak ...*, s. 92.

⁴⁵ Stopień niżej oceniony został jedynie w przedmiotach: język niemiecki, matematyka i rysunek (Źródło: *Kopia Świadectwa Dojrzałości Włodzimierza Pietrzaka* w zbiorach MBP w Turku).

⁴⁶ Świadectwo uzupełniające z języka łacińskiego wydane zostało 25 czerwca 1931. (AUW, sygn. 36911, Załącznik do podania Włodzimierza Pietrzaka o zaliczenie w poczet słuchaczy Uniwersytetu Warszawskiego i odpis świadectwa, k. 2 i 7).

1931 roku⁴⁷. Poważne problemy zdrowotne (gruźlica płuc) zmusiły jednak Pietrzaka do przerwania nauki i wyjazdu w połowie grudnia na leczenie sanatoryjne do Zakopanego. Diagnoza naczelnego lekarza sanatorium „Odrodzenie”, wystawiona w styczniu 1932 roku, nie pozostawiała wątpliwości: „Stan zdrowia pacjenta nie zezwala na kontynuowanie studiów w bieżącym roku szkolnym”⁴⁸. Na tej podstawie 10 stycznia 1932 roku Pietrzak wystąpił do rektora UW z prośbą o udzielenie urlopu do końca roku akademickiego. Studia wznowił na początku roku akademickiego 1932/1933, wiosną 1933 zaliczając przedmioty z I roku studiów⁴⁹. W listopadzie 1933 r. złożył podanie o przyjęcie na drugi kurs prawa⁵⁰.

W okresie studiów mieszkał w Warszawie pod adresami: Olszowa 14 m. 2 (1931/1932), Bracka 13 m. 10 (1932/1933) oraz Marszałkowska 66 m. 5 (1933-1936). Z uwagi na niskie dochody rodziny, Pietrzak zmuszony był dwukrotnie – w roku akademickim 1932/1933 i 1935/1936 – wystąpić do władz uczelni z prośbą o odroczenie części płatności za studia⁵¹.

Jako student Pietrzak, prawdopodobnie z powodu choroby, odznaczał się przeciętnymi wynikami w nauce. Zdawał też egzamin poprawkowy z historii ustroju Polski⁵². Dyplom Wydziału Prawa otrzymał w czerwcu 1936 roku⁵³, ze średnią ocen 3.5.

W okresie studiów Pietrzak zetknął się z wybitnymi osobowościami środowiska prawniczego i ekonomicznego. W gronie wykładowców Wydziału Prawa byli wówczas m.in. Waław Makowski, Ludwik Krzywicki, Bohdan Wasiutyński, Karol Lutostański, Tadeusz Brzeski, Eugeniusz Jarra. Dwaj pierwsi nawiązali po 1933 roku współpracę z sanacyjnymi „Pionem”, do którego w latach 1934-1937 pisał również Pietrzak. W czasie studiów poznał także Irenę Pietrzykowską, z którą wziął ślub w 1938 roku⁵⁴.

Problemy zdrowotne i intensywne nauki nie przeszkodziły Pietrzakowi w rozwijaniu zainteresowań literackich. Po rozpoczęciu studiów związał się ze studenckim Kołem Polonistów Uniwersytetu Warszawskiego oraz nawiązał liczne kontakty ze środowiskiem warszawskich oraz lwowskich pisarzy. Jesienią 1934 roku, jako student III roku, wziął udział w wieczorze autorskim zorganizowanym przez Koło Polonistów

⁴⁷ Podpisany tekst przysięgi znajduje się w zbiorach Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (sygn. 36911, k. 9).

⁴⁸ AUW, sygn. 36911, Zaświadczenie lekarskie z dnia 8 stycznia 1932 r., k.11.

⁴⁹ AUW, sygn. 36911, Podanie z dnia 8 maja 1933 r. do komisji Egzaminacyjnej I Kursu Wydziału Prawa UW, k.1.

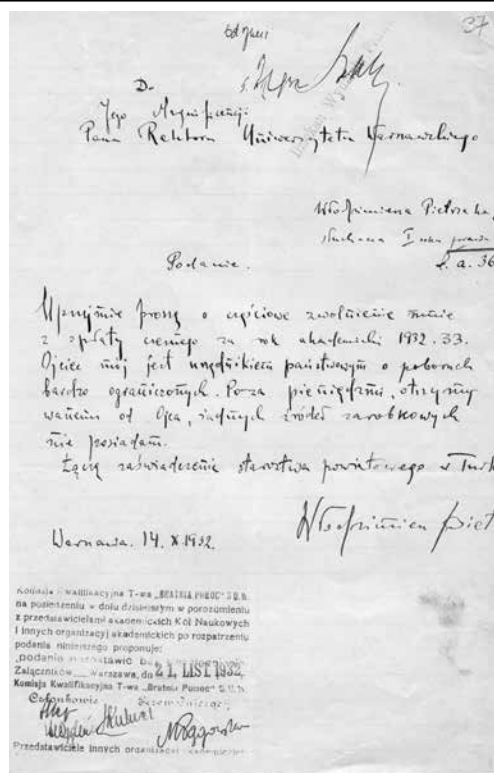
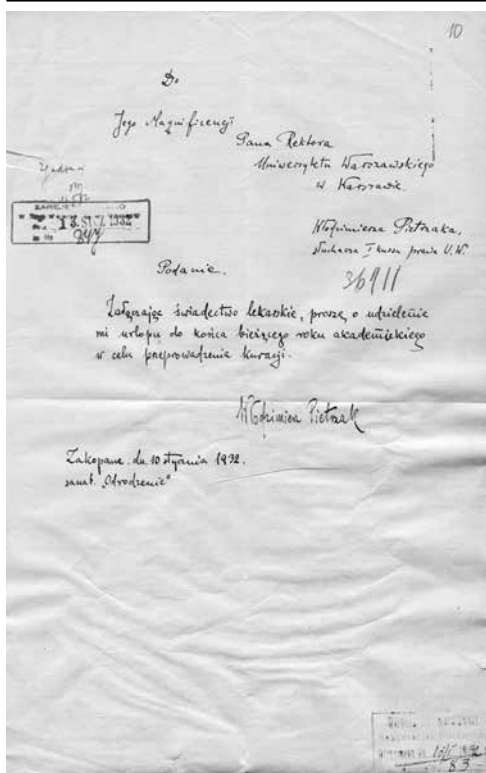
⁵⁰ AUW, sygn. 36911, Pismo do rektora z dnia 29 listopada 1933 r., k. 15.

⁵¹ Zgodnie z *Ustawą z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. 1920, nr 72 poz. 494) opłata wnoszona przez studentów obejmowała oprócz czesnego także coroczne opłaty za udział w ćwiczeniach i seminariach, i płatna była przez studentów UW w II ratach. Art. 92 ustawy dopuszczał odroczenie w całości lub części opłaty za studia do czasu, w którym absolwenci osiągną stanowiska umożliwiające spłacenie zaciągniętego długu, nie dłużej jednak niż na 10 lat. Decyzją władz UW z 21 września 1936 r. kwotę w wysokości 50 zł W. Pietrzak zobowiązany był zwrócić do 31 sierpnia 1945 r. (AUW, sygn. 36911, k. 34).

⁵² AUW, sygn. 36911, Podanie do Komisji Egzaminacyjnej I kursu Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 30 czerwca 1933 r. z prośbą o dopuszczenie do egzaminu poprawkowego, k. 14.

⁵³ Ostatni egzamin złożył 19 czerwca 1936 r. zaś dyplom odebrał 22 września tegoż roku (AUW, sygn. 36911, Dokument ukończenia studiów, k. 8).

⁵⁴ Urodzona w Dłupcach na Krymie Irena Pietrzykowska (1911-1944) była koleżanką z roku i działaczką ONR. Immatrykulowana w 1931 r., dyplom prawa otrzymała w 1937 r. Według relacji Andrzeja Trzebińskiego małżeństwo Ireny i Włodzimierza Pietrzaków nie należało do udanych (A. Trzebiński, *Pamiętnik...*, s. 174; AUW, Teczka studencka Ireny Pietrzykowskiej, sygn. 36759, k.1 i k. 25).

Fot. 1. Podanie o urlop dziekański (1932)

Podanie o zwolnienie z opłat za studia (1932)

Zródło: AUW, sygn. 36911.

Fot. 2. Indeks Włodzimierza Pietrzaka

Zródło: AUW, sygn. 36911.

Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie oraz redakcję pisma „Sygnały”⁵⁵. W tym czasie działał już intensywnie w powstałym w marcu 1933 roku Klubie Artystycznym S⁵⁶. Pietrzak, wraz z Janem Kottem, Ryszardem Matuszewskim i szkolnym kolegą z Kalisza, Stefanem Otwinowskimi⁵⁷, należał do jego najaktywniejszych członków⁵⁸. Przynależność do Klubu, powstałego jako ideowo-literacka przeciwwaga dla grupy Skamandra⁵⁹, wyrastała z głęboko zakorzenionej w Pietrzaku potrzeby integracji na płaszczyźnie artystycznej i ideowej, życia „wspólnymi myślami i żądaniem”⁶⁰. W postawach tych przejawiały się dążenia do wychodzenia ponad przeciętność, którą odbierał jako banalną i nieprzyjemną⁶¹. Cechy te, wraz z umiejętnością perswazji i tendencją do narzucania swoich przekonań, stanowiły charakterystyczny rys jego osobowości⁶². Matuszewski tak wspominał dwa lata po śmierci Pietrzaka jedno z klubowych spotykań z jego udziałem:

Sala jest ciemna, sklepiena, siedemnastowieczna. [...]. Siedzimy zagłębieni w ciężkich, skórzanych fotelach wokół dębowego stołu pomalowanego na czarno. Wtem podnosi się Włodek, z twarzą zaciętą w jakimś grymasie, mającym wyobrażać stanowczość. Wygląda o dziesięć lat starszy od nas, w wieńcu nikłych szczątków płowego uwłosienia wokół okazałej czaszki, nad obliczem jakiegoś słowiańskiego Sokratesa. Ostro i apodyktycznie prosi o głos. Spod czarnych, rogowych okularów toczy wzrokiem pełnym pogardy dla wszystkiego co nędzne, poziome i płaskie. Mówi głosem płynnym, donośnym i głębokim⁶³.

Miejscem zebrań młodzieńczego stowarzyszenia, z którym sympatyzowali Julian Przyboś i Tadeusz Peiper, była sala posiedzeń Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w warszawskiej Kamienicy Baryczków, przy Rynku Starego Miasta 32.

⁵⁵ Z tej okazji wystąpił do dziekana Wydziału Prawa (Karola Lutostańskiego) z prośbą o wydanie zniżki kolejowej. Podanie z 29 października 1934 oraz 6 listopada 1934 r. do dziekana Wydziału Prawa UW (AUW, sygn. 36911, k.20 i 40).

⁵⁶ Klub zrzeszał nie tylko literatów, ale także malarzy, muzyków oraz członków studenckiego Koła Polonistów (J. Kott, *Jak zostałem pisarzem...*, s. 216-217).

⁵⁷ Ze szkolnych kolegów z Kalisza do Klubu dołączył także Jan Werner. Grupa ta tworzyła tzw. „Stronictwo Kaliskie” (J. Werner, *Kalisz – Warszawa – Gimnazjum – Uniwersytet...*, 57).

⁵⁸ Manifest programowy Klubu i planowane projekty literackie ogłosił na łamach „Dekady” – tygodnika akademickiego, Ryszard Matuszewski w listopadzie 1933 r. (R. Matuszewski, *S*, „Dekada” 1933, nr 10, s. 7).

⁵⁹ S. Otwinowski tak określił program Klubu: „Mieliśmy się przeciwstawić witalistycznej doktrynie Skamandra. Nawiazać kontakt ze starymi poetami i teoretykami poezji awangardowej” (Cyt za: T. Kłak, *W cieniu awangardy...*, s. 136).

⁶⁰ W. Pietrzak, *Listy lwowskie*, [w:] *Miscellanea krytyczne*, Warszawa 1957, s. 84.

⁶¹ Tenże, *W obronie pozy*, „Pion” 1937, nr 14, s. 6.

⁶² N. Bojarska, *Ludzie z tamtego brzegu*, [w:] *W gałgźce dymu, w ognia blasku...*, oprac. J. Szczyпка, Warszawa 1977, s. 126-127.

⁶³ R. Matuszewski, *O Włodzimierzu Pietrzaku. W drugą rocznicę śmierci*, „Kuźnica” 1946, nr 34, s. 10.

Fot. 3. Włodzimierz Pietrzak ok. 1936 r.
Źródło: A UW, sygn. 36911

Zebrania miały charakter cykliczny i odbywały się w czwartki⁶⁴. W 1934 roku Pietrzak, został prezesem, liczącego wówczas ok. 40 osób Klubu⁶⁵. W tym samym roku trójka poetów: J. Kott, R. Matuszewski i W. Pietrzak wydała wspólnie programowy tomik *S. Poezje*, inaugurujący serię wydawniczą „Biblioteka Klubu Artystycznego S”. Władysław Sebyła określił te młodzieńcze prośby literackie jako werbalistyczne i naśladowcze, zaś o poecie z Turku napisał: „Pietrzaka można by określić, jako małe wydanie Przybosia, Czechowicza i Czuchnowskiego w jednej osobie”⁶⁶. Dwa lata później Pietrzak opublikował samodzielny tomik poetycki *Prawo drapieżne*⁶⁷. Znalazło się w nim 18 wierszy, część z nich drukowana była wcześniej w „Pionie” i „Kamienie”. Podobnie jak poprzedni, również ten zbiór liryków oceniono krytycznie pod względem artystycznym. Stefan Napierski tak zrecenzował tomik Pietrzaka:

⁶⁴ Według przekazów Jana Kotta Klub miał spotkania w każdy czwartek (J Kott, *Jak zostałem pisarzem...*, s. 216), z kolei T. Kłak podaje, że spotkania odbywały się co dwa tygodnie (T. Kłak, *W cieniu awangardy...*, s. 135).

⁶⁵ „Szturmową” grupę Klubu, jak wyraził się W. Pietrzak w jednym z listów do J. Przybosia tworzyli: Stefan Żółkiewski, Ludwik Fryde, Andrzej Pleśniewicz, Alfred Łaszowski, Jan Kott, Ryszard Matuszewski i Adolf Sowiński (List W. Pietrzaka do J. Przybosia z 13 października 1934 r., Korespondencja J. Przybosia, MLW, sygn., 655-656, k. 58).

⁶⁶ Ws. [W. Sebyła], *Nowe poezje*, „Pion” 1934, nr 13, s. 10.

⁶⁷ Początkowo zbiór miał nosić tytuł *Lunatyzm (Listy do „Okolicy Poetów” (Wybór)*, [w:] S. Czernik, *Okolica Poetów...*, s. 237).

Książka inteligenta i kulturalna, przecież na wskroś epigoniczna. Drażni wątpliwość osiągniętych rezultatów. Wiersze są płynne, prowadzą znikąd w nigdzie [...] A przecie jest tu kilka utworów dobrych w swym nie dość ustalonym gatunku [pisownia oryg.]⁶⁸.

Jako prezes Klubu Pietrzak intensywnie zabiegał o stworzenie grupowego periodyku filozoficzno-społecznego. W tym kontekście skarżył się w liście z 13 października 1934 roku do Juliana Przybosia: „[...] źródła finansowe, na którym opierać się miało pismo – zawiodły. [...] na całej linii frontu: przegrana”⁶⁹. Trudności z pozyskaniem środków finansowych sprawiły, że projekt zakończył się fiaskiem, a członkowie Klubu, w tym Pietrzak i A. Łaszowski nawiązali współpracę z chełmską „Kameną”. Także łamy powstałego w październiku 1933 roku „Pionu” otworzyły się dla przedstawicieli Klubu S⁷⁰, m.in. za pośrednictwem Władysława Sebyły, którego w grudniu 1935 roku Pietrzak zaprosił, na klubową dyskusję o literaturze chłopskiej⁷¹. Z tej okazji skierował do niego zaproszenie o następującej treści:

Szanowny Panie!

W imieniu grona esowców chcę Sz. Pana zaprosić do kamienicy Baryczków na najbliższy czwartek. godz. 8. Zebranie będzie poświęcone dyskusji na temat **najazdu chłopów na literaturę** [podkr. M.B.] – i nie będzie nosić cech specjalnie oficjalnych. Łączę wyrazy prawdziwego szacunku⁷².

Dyskusja tematycznie korespondowała z toczącą się w 1934 roku na łamach prasy literackiej, w tym „Pionu” i „Kameny”, polemiki o twórczości literackiej środowisk wiejskich. Sam Pietrzak na początku 1935 roku w liście do Przybosia wypowiedział się w kwestii chłopskiej następująco: „zbyt gorąco przyjąłem Brzozowskiego, bym mógł zamknąć oczy na dolę chłopów i dolę miejskiego proletariatu, gdy sam z krwi chłopskiej jestem”⁷³. O tym, iż problematyka ta nie była mu obca świadczy także przygotowany w okresie wojny obszerny esej *Literatura chłopska*, wydany w powojennym zbiorze *Rachunek z dwudziestolecia* (1955)⁷⁴.

⁶⁸ S. Napierski, *Książki z ubiegłego miesiąca*, „Studio” 1936, nr 8, s. 303-304). Wydanie zbioru poezji W. Pietrzaka odnotował także S. Czernik w „Okolicy Poetów”, w numerze 5/1936.

⁶⁹ List W. Pietrzaka do J. Przybosia z 13 października 1934 r., Korespondencja Juliana Przybosia, MLW, sygn. 655-656, k. 58.

⁷⁰ Por. M. Bańkowska, *Prasa, książka i polityka. Sanacyjny „Pion” na tle czasopism literacko-społecznych II Rzeczypospolitej*, Kalisz 2022, s. 145-150.

⁷¹ Polemikę na temat literatury chłopskiej zainicjował S. Piasecki na łamach „ABC Literacko-Artystycznego” artykułem *Chłopy idą*. Głos zabrali wówczas m.in. Tadeusz Makarewicz, Antoni Olcha, Jan Emil Skiński oraz na łamach „Kameny” Stanisław Czernik (S. Piasecki, *Chłopy idą*, „ABC Literacko-Artystyczne” 1934, nr 2, s. 1). Szerzej na ten temat w opracowaniu autorki: *Selected peasant issues of the 1930s in the opinions of Warsaw literary magazine columnists* (‘Wiadomości Literackie’, ‘Prosto z Mostu’, and ‘Pion’), „Zeszyty Wiejskie” 2023, t. 29, s. 97-99.

⁷² List W. Pietrzaka do W. Sebyły z 2 grudnia 1935 r., MLW, sygn. 897 t. 2, k. 36.

⁷³ MWL, Korespondencja Juliana Przybosia, sygn. 655-656, List W. Pietrzaka do J. Przybosia z dnia 16 lutego 1935 r., k. 65.

⁷⁴ W. Pietrzak, *Rachunek z dwudziestolecia*, Warszawa 1955, s. 177-187.

LATA DOJRZAŁE 1936-1939

Po studiach Pietrzak podjął pracę jako urzędnik w Funduszu Pracy⁷⁵. Był osobą cenioną przez pracodawców, mimo iż uchodził bardziej za literata niż urzędnika czy prawnika. Mówiono o nim: „To nie jest facet z życia. On jest za literacki”⁷⁶. Opinie te kształtowały nieustannie żywe młodzieńcze, na wskroś romantyczne postawy i marzenia poety o nieprzeciętności oraz „przewracaniu świata do góry nogami” w obronie „najbardziej pokrzywdzonych”⁷⁷. Dążenia te nadawały mu cech rycerza z La Manchy⁷⁸. Nie dbał o siebie, dbał o idee i o to co szlachetne, zgodne z nakazem sumienia⁷⁹. Jednocześnie niezmiennie hołdował ideom awangardowym, odrzucając wszystko „co nędzne, poziome, płaskie”⁸⁰. Inspiracje czerpał z myśli Stanisława Brzozowskiego i był w tym dzieckiem swojej epoki. Niemniej spośród innych, bliskich mu światopoglądowo przedstawicieli młodego pokolenia literatów, wyróżniał się gorączkowym zapałem realizowania idei autora *Filozofii czynu*. Matuszewski napisał we wspomnieniach:

[...] przychodzą mi na myśl różne tytuły esejów Włodka, jego tom wierszy Prawo drapieżne, nazwiska różnych autorów, o których pisał: Nałkowska, Przyboś, Iwaszkiewicz, Kaden ... Zdania toczą się okrągło czasem aż za okrągło. Nagle jakaś nieznacząca zmiana. Słowa stają się coraz bardziej ostre i kanciaste. Kąty warg mowy zacinają się. Mars rzeźbi wysokie czoło. Któraś z moich sąsiadek [...] pyta mnie szeptem: - Czemu on mówi z takim patosem? Namysłam się. Już wiem. Odpowiadam jej tak samo szeptem: - Bo on mówi o Cynie⁸¹.

Dobre relacje osobiste łączyły Pietrzaka zwłaszcza z Julianem Przybosiem⁸², z którym w latach 1934-1938 prowadził ożywioną korespondencję i którego uznawał za autorytet artystyczny. Jeśli wierzyć relacjom kolegów z Klubu „S”, chętnie też utożsamiał się z podmiotem lirycznym utworu Mistrza z Cieszyna pt. *List (Do młodego poety w Warszawie)*⁸³. Autor *Prawa drapieżnego* bywał także u Przybosia w Cieszynie⁸⁴ oraz pisywał do

⁷⁵ Fundusz Pracy został powołany do życia w 1933 r. na mocy *Ustawy z dnia 16 marca 1933 r. o Funduszu Pracy* (Dz.U. 1933, nr 22, poz. 163). Do zadań instytucji rządowej nadzorowanej przez prezesa Rady Ministrów należało łagodzenie skutków bezrobocia, finansowe wsparcie dla osób nie posiadających zatrudnienia oraz obniżenie stopnia bezrobocia w Polsce. Fundusz poza Warszawą posiadał delegatury w 15 województwach (*Fundusz Pracy*, Warszawa 1933; „Statystyka Pracy” 1938, z. 4, s. 75). W Funduszu Pracy przez kilka miesięcy zatrudniony był także J. Kott (J. Kott, *Jak zostałem pisarzem...*, s. 218).

⁷⁶ R. Matuszewski, *O Włodzimierzu Pietrzaku...*, s. 10.

⁷⁷ J. Żwirska, *Wędrując przez czas, [w:] W gałgacce dymu, w ognia blasku...*, s. 373.

⁷⁸ Ryszard Matuszewski tak napisał po wojnie: „Tylko ci, co znali Włodka z bliska, naprawdę wiedzą [...], jaki przybierał [ton], gdy czuł się zmuszony podkreślić swą inność, inność udrapowanej magii słów i nastrojów ponad wulgarną szarżyną codziennych zdań, zdarzeń i myśli. Powinien był nosić pelerynę. I szpadę przy boku (R. Matuszewski, *O Włodzimierzu Pietrzaku...*, s. 10).

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże.

⁸² Pietrzak miał w środowisku literackim opinię ucznia i naśladowcy J. Przybosia (T. Kłak, *W cieniu awangardy...*, s. 160).

⁸³ R. Matuszewski, *Od Klubu „S” do tragicznego wieczoru w ZAiKS-ie...*, s. 131.

⁸⁴ Reminiscencje tych spotkań zawarł W. Pietrzak w wierszu *Cieszyn*, który zadedykował J. Przybosiovi. Wiersz był opublikowany w „Okolicy Poetów” (1935, nr 6, s. 10) oraz w zbiorze *Prawo drapieżne* (Warszawa 1936).

Bronisławy Przybysiovej⁸⁵. O rozległych kontaktach towarzyskich i artystycznych poety świadczą też listy do Jerzego Stempowskiego⁸⁶, pisane w okresie praktyki zawodowej odbywanej we Lwowie na przełomie 1936 i 1937 roku⁸⁷ oraz korespondencja do Władysława Sebyły z lat 1934-1935⁸⁸.

Po uzyskaniu dyplomu UW i pierwszych próbach poetyckich Pietrzak rozpoczął intensywną działalność krytycznoliteracką. Jeszcze w okresie pobierania nauk uniwersyteckich i działalności w Klubie Artystycznym „S”⁸⁹, związał się z sanacyjnym „Pionem”. W latach 1934-1937⁹⁰ publikował tu eseje krytycznoliterackie oraz wiersze - *Oczekiwanie wieczorne*⁹¹, *Nokturn*⁹², *W smudze cienia*⁹³, *Oczy nad morzem*⁹⁴, *Bez dedykacji*⁹⁵. Liryki te, w większości znalazły się w tomie *Prawo drapieżne* (1936).

Prorzadowy tygodnik był pierwszym po szkolnym „Świcie” pismem, w którym Pietrzak zdecydował się wystąpić ze swoją twórczością poetycką. W latach późniejszych drukował jeszcze w chełmskiej „Kamieniu” (wiersze: *Sosnom z północy*⁹⁶, *Tatry*⁹⁷, *Koncert skrzypcowy*⁹⁸) oraz w „Okolicy Poetów”. W „Pionie” ogłosił jedne z najważniejszych w swoim dorobku eseje: *Próba teorii*⁹⁹, *Obrona poży*¹⁰⁰ i *O potrzebie postawy romantycznej*¹⁰¹. Odnosił się w nich do kwestii teoretycznoliterackich, poświęcając obszernie studium doktrynom poetyckim T. Peipera, autentyzmowi S. Czernika i poezji A. Łaszowskiego. Głosił też tezy bliskie programowi rewolucji moralnej piłsudczyków i deklarowanemu przez sanację kultowi nieprzeciętnych jednostek. W wystąpieniach tych wybrzmiewały reminiscencje koncepcji syndykalizmu Georga Sorela i teorii elit Vilfreda Pareto, a także postromantycznych haseł niepodległościowych głoszonych przez Wilama Horzycę i Adama Skwarczyńskiego.

O błyskawicznej karierze młodego krytyka w środowisku literackim stolicy świadczy fakt, że w grudniu 1937 roku, 24-letni wówczas Pietrzak, znalazł się w gronie literatów

⁸⁵ List W. Pietrzaka do B. Przybysiovej z 14 marca 1935 r., Korespondencja Juliana Przybosa, MLW, inw. 1026, wewn. 32, t. 2, , k.1-2.

⁸⁶ Jerzy Stempowski (1893-1969), syn Stanisława Stempowskiego, krytyk i eseista, tłumacz, wolnomularz, szef gabinetu prezesa Rady Ministrów w rządzie K. Bartla. Związany z „Wiadomościami Literackimi”, „Przeglądem Powszechnym” i „Robotnikiem” (*Polski Słownik Biograficzny*, T. 43, red. A. Romanowski, Wrocław 2004-2005, s. 397-403).

⁸⁷ M. Prosnak-Tyszkowa, *Nieznane listy Włodzimierza Pietrzaka*, „Przegląd Humanistyczny” 1995, z. 1, s.147-155.

⁸⁸ Listy W. Pietrzaka do W. Sebyły, MLW, sygn. 897, t. 2.

⁸⁹ Klub działał do 1935 r., a jego członkowie publikowali pod sztandarem Klubu jeszcze w 1936 r. (T. Klak, *W cieniu awangardy...*, s. 131).

⁹⁰ W *Słowniku współczesnych pisarzy polskich* podano rok 1933 jako datę rozpoczęcia współpracy W. Pietrzaka z „Pionem”, de facto rozpoczęła się ona dopiero w 1934 r.

⁹¹ „Pion” 1934, nr 34, s. 5.

⁹² „Pion” 1935, nr 14, s. 1.

⁹³ „Pion” 1935, nr 27, s. 2.

⁹⁴ „Pion” 1935, nr 34, s. 5.

⁹⁵ „Pion” 1936, nr 9, s. 3.

⁹⁶ „Kamena” 1935, nr 2, s. 27.

⁹⁷ „Kamena” 1937, nr 5-6, 114.

⁹⁸ „Kamena” 1937, nr 8, s. 164.

⁹⁹ „Pion” 1936, nr 51-52, s. 3-5.

¹⁰⁰ „Pion” 1937, nr 14, s. 6.

¹⁰¹ „Pion” 1937 nr 30, s. 1.

typujących z ramienia redakcji „Pionu” kandydatów do Nagrody Młodych Polskiej Akademii Literatury¹⁰². Jego uznanie zyskali: Alfred Łaszowski, z którym łączyły go więzy przyjaźni¹⁰³ i którego wysoko cenił wśród krytyków młodego pokolenia¹⁰⁴ oraz Wacław Kubacki i Józef Maśliński¹⁰⁵.

W okresie współpracy z „Pionem” Pietrzak pisał także do „Przeglądu Współczesnego”. W 1936 roku opublikował na jego łamach artykuły: *O niezrozumiałości poezji*¹⁰⁶ oraz *Przeciw fetyszom przeżycia*¹⁰⁷. Przez krótki czas współpracował także z redakcją miesięcznika literackiego „Studio”. W 1936 roku zamieścił na jego łamach artykuł *Święte szukanie*¹⁰⁸. W tym samym roku w „Okolicy Poetów” wypowiedział się na temat psychologii twórczości, w ramach ankiety *Jak powstaje wiersz?*¹⁰⁹. W piśmie Czernika drukował także utwory poetyckie¹¹⁰.

Latem 1937 roku Pietrzak rozpoczął, trwającą do ostatniego numeru z 3 września 1939 roku, współpracę z endeckim magazynem społeczno-literackim „Prosto z Mostu”. W piśmie Stanisława Piaseckiego podejmował m.in. zagadnienia psychologizmu powieściowego oraz literatury kobiecej. Redagował wraz z Tadeuszem Dworakiem, Alfredem Jesionowskimi, Janem Dobraczyńskim rubrykę *Z beletrystyki polskiej*. Ogłosił tu blisko 30 artykułów recenzyjnych, w których omówił m.in. powieści Michała Rusinka, Jerzego Andrzejewskiego, Juliusza Kadena-Bandrowskiego, Ferdynanda Goetla i Wacława Berenta. Część z nich wydano w powojennym zbiorze *Miscellanea krytyczne* (1957).

Moment nawiązania intensywnej współpracy z tygodnikiem Stanisława Piaseckiego zbiegał się z zaangażowaniem politycznym poety. W 1935 roku Pietrzak wstąpił w szeregi Ruchu Narodowo-Radyklanego „Falanga” (ONR-Falanga) i był jednym z uczestników zjazdu organizacyjnego¹¹¹. Po utworzeniu w czerwcu 1937 roku Związku Młodej Polski (tzw. młody OZON) został mianowany szefem sztabu ZMP. Funkcję tę utrzymał także po przekształceniu w 1938 roku ZMP w Służbę Młodych OZON. Jednocześnie pełnił funkcje kierownika Kursów Prelegencyjnych¹¹² i był stałym współpracownikiem pisma ideowo-politycznego ZMP „Młoda Polska” (1937-1939), redagowanego przez Jana

¹⁰² *Kto powinien otrzymać w r.b. Nagrodę „Młodych” P.A.L.? Ankieta „Pionu”, „Pion” 1937, nr 51-52, s. 11-12.*

¹⁰³ Por. A. Łaszowski, *Przyjaźń z Włodzimierzem Pietrzakiem...*, s. 10.

¹⁰⁴ Opinie na temat działalności krytyczno-literackiej A. Łaszowskiego znajdujemy m.in. w eseju: *O przewinieniach krytyki współczesnej*, w zbiorze *Miscellanea krytyczne*, s. 52.

¹⁰⁵ W 1939 roku W. Pietrzak znalazł się w jury konkursu literackiego „Prosto z Mostu”. Do nagrody tygodnika typował Adolfa Nowaczyńskiego, Marię Rodziewiczównę i Jerzego Pietrkiewicza (*Adolf Nowaczyński i Konstanty Dobrzyński laureatami nagród „Prosto z Mostu”, „Prosto z Mostu” 1939, nr 13, s. 1-2*).

¹⁰⁶ „Przegląd Współczesny” 1936, t. 56 s. 112(256)-119(263).

¹⁰⁷ „Przegląd Współczesny” 1936, t. 58, s. 123-132.

¹⁰⁸ W. Pietrzak, *Święte szukanie*, „Studio” 1936, nr 9, s. 312-315.

¹⁰⁹ W. Pietrzak, *Jak powstaje wiersz?*, „Okolica Poetów” 1936, nr 11, s. 2-3.

¹¹⁰ Obszernie na temat współpracy W. Pietrzaka z „Okolicą Poetów” i jego poglądów literackich wypowiedział się S. Czernik w we wspomnieniach wydanych w 1961 r. (S. Czernik, *Okolica Poetów...*, s. 143-145).

¹¹¹ Zjazd odbył się 28 czerwca 1935 r w Kątach w majątku rodziny Malinowskich (A. Dudek, G. Ryteł, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990, s. 60).

¹¹² [b.a], *Kronika. Ze Związku Młodej Polski*, „Młoda Polska” 1937, nr 1, s. 19.

Rutkowskiego¹¹³. Następnie związał się z redakcją miesięcznika „Wielka Polska”¹¹⁴. Przesunięcie światopoglądowe w kierunku prawicy zaowocowało też nawiązaniem kontaktów z poznańską „Kulturą”. W 1939 roku na zaproszenie redakcji Pietrzak, jako „współpracownik pism warszawskich”, zabrał na łamach poznańskiego periodyku głos w dyskusji na temat form krytyki literackiej¹¹⁵.

Działalność polityczną traktował na tyle poważnie, że około 1938 roku zapowiedział w środowisku kolegów zaprzestanie aktywności literackiej¹¹⁶. Słowa jednak nie dotrzymał i w kolejnych latach pracował nad powieścią *Między Wschodem i Zachodem* oraz dramatem *Skrzydła*¹¹⁷.

DZIAŁALNOŚĆ KONSPIRACYJNA (1940-1944)

W drugim roku okupacji Pietrzak porzucił pracę urzędnika w Funduszu Pracy i zaangażował się w działalność polskiego podziemia (pseud. „Balk”), m.in. jako współpracownik podziemnego pisma „Pobudka” (1939-1943)¹¹⁸. W 1941 roku nawiązał współpracę z Konfederacją Narodu (KN)¹¹⁹. Rok później został redaktorem konspiracyjnego dwutygodnika wydawanego przez KN „Nowa Polska” (1940-1944), zastępując na tym stanowisku Jana Moszyńskiego (pseud. „Mielnicki”)¹²⁰. Ogłaszane tu artykuły filozoficzno-kulturalne podpisywał pseudonimem Zawisza Czarny z Grabowa¹²¹. Nadto drukował w „Biuletynie Słowiańskim” (1940-1944) wydawanym przez Wydział Programowy KN i redagowanym przez Wojciecha Winklera. Był jednym z inicjatorów i publicystów miesięcznika literacko-artystycznego KN „Sztuka i Naród” (1942-1944)¹²².

Pietrzak odegrał też ważną rolę w powołanej latem 1943 roku przez środowisko literatów skupionych wokół „Sztuki i Narodu” organizacji pn. Ruch Kulturowy¹²³. Według słów Tadeusza Sołtana RK, do zadań którego należało organizowanie podziemnej pracy kulturalnej oraz wspieranie twórczości artystycznej, rozwijał się „w kręgu

¹¹³ W grudniu 1937 r. Pietrzak wraz z Jadwigą Kunstetter został zastępcą redaktora „Młodej Polski”.

¹¹⁴ Miesięcznik „Wielka Polska” założony został w styczniu 1939 r. przez Wojciecha Wasiutyńskiego i Stanisława Cimoszyńskiego i miał pełnić funkcję platformy porozumienia między odłamami obozu narodowego (A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki...*, s. 97).

¹¹⁵ W. Pietrzak, *Krytyka i recenzja*, „Kultura” 1939, nr 29, s. 3.

¹¹⁶ R. Matuszewski, *O Włodzimierzu Pietrzaku...*, s. 10.

¹¹⁷ Dramat *Skrzydła* został opublikowany po wojnie na łamach pisma „Życia i Myśl”, w numerze 42 z 1958 r.

¹¹⁸ Wg *Słownika współczesnych pisarzy polskich* (t. 2, s. 661) oraz *Polskiego Słownika Biograficznego* (T. 26/1, z. 108, s. 192) W. Pietrzak w 1940 r. był redaktorem „Pobudki”, miesięcznika wydawanego przez organizację o tej samej nazwie. Ustaleń tych nie potwierdza, korzystająca z archiwów prywatnych J. Hągmajera i A. Gozdawy-Reutta Zofia Kobylańska. Jako redaktorów wymienia ona Janusza Poraj-Biernackiego i Witolda Rościszewskiego (Z. Kobylańska, *Konfederacja Narodu w Warszawie*, Warszawa 1999, s. 123). *Centralny katalog prasy konspiracyjnej* opracowany przez L. Dobroszyckiego (Warszawa 1962) oraz przeprowadzona kwerenda prasowa nie wyjaśniają tej kwestii.

¹¹⁹ Konfederacja Narodu, konspiracyjna organizacja polityczno-wojskowa, kierowana przez Bolesława Piaseckiego, powstała w 1940 r. W 1943 r. weszła w struktury Armii Krajowej (J. Szczyпка, *Wstęp*, [w:] *W gałgźce dymu, w ognia blasku...*, s. 12).

¹²⁰ Z. Kobylańska, *Konfederacja Narodu...*, s. 125.

¹²¹ Tamże, s. 127.

¹²² J. Schwakopf, *Chwile z przyjaciółmi*, [w:] *W gałgźce dymu, w ognia blasku...*, s. 264.

¹²³ T. Sołtan, *Pokolenie nie zmarnowane*, [w:] *W gałgźce dymu, w ognia blasku...*, s. 196.

oddziaływania Pietrzaka i jego osobowości¹²⁴ oraz dzięki jego umiejętności angażowania do twórczej aktywności osób, z którymi miał kontakt. Jednym z czołowych działaczy Ruchu był Andrzej Trzebiński, pozostający pod inspirującym wpływem Pietrzaka¹²⁵.

Działalność konspiracyjna Pietrzaka, za którą w 1944 roku otrzymał pochwałę dowództwa¹²⁶, wykraczała poza aktywność literacką i wydawniczą. Ceniony w szeregach KN, jako „postać o niepowszednim formacie i wartościach”¹²⁷, został zastępcą komendanta¹²⁸ Jerzego Haggmajera (pseud. „Kiejstut”)¹²⁹, a następnie w maju 1944 roku szefem sztabu KN. Kierował także Wydziałem Propagandy i wchodził w skład Kierownictwa Krajowego Ruchu Nowej Polski¹³⁰. Jednocześnie pisał i angażował się w pracę z młodzieżą konspiracyjną (m.in. jako opiekun Terenu Młodzieży KN), organizował spotkania, wygłaszał odczyty. Zapamiętany został jako mówca o hipnotyzerskim „darze narzucania audytorium swojej osobowości i swoich... przekonań”¹³¹.

„Męczennik wszelkich sytuacji, które trzeba ratować”¹³², należał do współautorów memoriału, przeciwko organizacji powstania, wystosowanego przez KN w lipcu 1944 roku do delegata rządu londyńskiego – Jana Stanisława Jankowskiego. W przeddzień wybuchu powstania, rozkazem z 29 lipca 1944 roku, J. Haggmajer powierzył Pietrzakowi funkcje Kierownika KN. Po rozpoczęciu walk „Balk” wystąpił do Kiejstuta z prośbą „o przydział do oddziału bojowego”¹³³. Był żołnierzem plutonu „Mieczyki” w batalionie „Czata 49” dowodzonego przez Tadeusza Runge i należącego do zgrupowania „Radosław” (dowódca Jan Mazurkiewicz, pseud. „Sęp”). Walczył na Woli i na Starówce. Poległ na barykadach u zbiegu ulic Franciszkańskiej i Świętojerskiej 22 sierpnia 1944 roku. Pochowany został w zbiorowej mogile w Ogrodzie Krasińskich¹³⁴. Po wojnie, w sierpniu 1958 roku, podczas prac budowlanych przeprowadzono ekshumację i prochy poety przeniesiono na Cmentarz Wojskowy na Powązkach. W uroczystościach pogrzebowych, które odbyły się 14 sierpnia 1958 roku¹³⁵, uczestniczył obok J. Mazurkiewicza, także ówczesny wiceprezes Stowarzyszenia PAX J. Haggmajer¹³⁶. Pośmiertnie Włodzimierz Pietrzak odznaczony został Krzyżem Walecznych.

¹²⁴ Tamże, s. 218.

¹²⁵ Tamże.

¹²⁶ Z. Kobyłańska, *Konfederacja Narodu w Warszawie...*, s. 62.

¹²⁷ Tamże, s. 217.

¹²⁸ O funkcji tej wspomina m.in. łączniczka Halina Jędrzejewska-Dudzik (*Powstańcze relacje świadków. Wspomnienia sanitariuszki batalionu AK „Miotła” Haliny Jędrzejewskiej ps. „Sławka”*, [dostęp 05.02.2024] <http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/relacje/relacja47f.html>).

¹²⁹ Przed 1939 r. J. Haggmajer był działaczem ONR-Falanga i zajmował się grupami młodzieżowymi (Z. Kobyłańska *Konfederacja Narodu w Warszawie...*, s. 123).

¹³⁰ Kierownictwo Krajowe Ruchu Narodowego utworzone zostało na mocy rozkazu B. Piaseckiego z 7 sierpnia 1943. Jego szefem został J. Haggmajer, zastępcami: S. Hniedziewicz i W. Pietrzak (A. Dudek, G. Ryteł, *Bolesław Piasecki...*, s. 138; Z. Kobyłańska, *Konfederacja Narodu w Warszawie...*, s. 55).

¹³¹ N. Bojerska, *Ludzie z tamtego brzegu*, [w:] *W gałgźce dymu, w ognia blasku...*, s. 126-127.

¹³² A. Trzebiński, *Pamiętnik...*, s. 174.

¹³³ S. Podlewski, *Przemarsz przez piekło...*, s. 232.

¹³⁴ List E. Pietrzakowej do J. Kotta z 15 marca 1946 r., Korespondencja Jana Kotta, MLW, inw. 4434, t. 13, nlb.

¹³⁵ *Pogrzeb Włodzimierza Pietrzaka*, „Słowo Powszechne” 1958, nr 195, s. 1.

¹³⁶ J. Haggmajer zabrał także głos w sprawie W. Pietrzaka na łamach „Dziś i Jutro” (J.H. [Jerzy Haggmajer], *Włodzimierz Pietrzak („Balk”)*, „Dziś i Jutro” 1946, nr 43, s. 3).

ZAKOŃCZENIE (ADDYCJA)

Po wojnie Ewa Pietrzakowa, wspierana przez Jana Kotta, jednego z najbliższych przyjaciół pisarza¹³⁷, podjęła starania o wydanie niepublikowanych esejów i zachowanych fragmentów powieści *Między Wschodem i Zachodem*. W marcu 1946 roku przesłała do Kotta rękopis studium *Mit bohater*¹³⁸, następnie za jego radą nawiązała kontakt ze Zbigniewem Mitznerem, ówczesnym redaktorem „Robotnika”. W październiku 1947 roku przekazała Mitznerowi zachowane części – t. IV i V powieści *Między Wschodem i Zachodem*, prosząc o pomoc w opublikowaniu i sugerując złożenie rękopisu w „Czytelniku”¹³⁹. Utwór został wydany jako *Lot jaskółek* dopiero w 1956 r. przez Instytut Wydawniczy PAX¹⁴⁰ w ramach powojennej kampanii „pietrzakowskiej”, zainicjowało ją środowisko działaczy i literatów związanych z tygodnikiem społecznym „Dziś i Jutro” (1945-1956)¹⁴¹. Przewodził mi Bolesław Piasecki, przywódca przedwojennego Ruchu Narodowego-Radykalnego oraz Konfederacji Narodu, a po wojnie założyciel Stowarzyszenia PAX. Na łamach paxowskich periodyków („Dziś i Jutro”, „Słowo Powszechne”, „Wrocławski Tygodnik Katolicki” i „Kierunki”)¹⁴² drukowano liczne artykuły wspomnieniowe członków Klubu „S”, powstańczych kolegów i dowódców (M. Kurzyna, J. Hągmajer) oraz niepublikowane utwory Pietrzaka i jego listy do matki¹⁴³. Nakładem Instytutu Wydawniczego PAX ukazały się też wszystkie powojenne edycje jego pism krytycznych oraz utworów prozatorskich. Nadto w 1948 r. Stowarzyszenie PAX ustanowiło Nagrodę im. Włodzimierza Pietrzaka¹⁴⁴, przyznawaną w dziedzinie literatury, nauki i sztuki.

Do głównych biografów i propagatorów twórczości Pietrzaka w okresie powojennym należał Zygmunt Lichniak¹⁴⁵, oraz kierownik redakcji literackiej Instytutu Wydawniczego PAX, współpracownik „Dziś i Jutro”, w latach 1958-1960 redaktor „Życia i Myśli”, zaś w latach 1984-1990 tygodnika „Kierunki”¹⁴⁶.

¹³⁷ O zażytych relacjach W. Pietrzaka z J. Kottem świadczy m.in. list matki poety, Ewy Pietrzakowej z 18 października 1945 r. do Jana Kotta, w którym napisała: „Zdaje mi się, że łączyły Was obu bliższe węzły, bo z wielkim uznaniem i sympatią odzywał się o Panu” (List E. Pietrzakowej do J. Kotta z 18 października 1945 r., Korespondencja Jana Kotta, MLW, inw. 4434, t. 13, nlb.).

¹³⁸ Esej *Mit bohater* ukazał się na łamach „Nowin Literackich” w 1948 r.

¹³⁹ List E. Pietrzakowej do Z. Mitznera z 20 października 1947 r., Archiwum okupacyjnej akcji wydawniczej „Wisła”, MWL, sygn. 2000, k. 109.

¹⁴⁰ Wcześniej powieść była drukowana w odcinkach na łamach „Dziś i Jutro” w 1948 r.

¹⁴¹ Współpracownicy pisma zasilili szeregi powstałego w 1947 r. Stowarzyszenia PAX (S. Pamuła, *Geneza, rozwój i założenia tygodnika „Kierunki”*, „Rocznik Nauk Społecznych” 1988-1989, t. 16-17, z. 1, s. 312).

¹⁴² Artykuły o Pietrzaku ukazywały się także w „Tygodniku Powszechnym”, w okresie wydawania pisma przez Stowarzyszenie PAX (1953-1956) (por. S. Pamuła, *Geneza, rozwój i założenia tygodnika „Kierunki”*..., s. 319).

¹⁴³ M. Kurzyna, *Listy do Matki*, „Kierunki” 1967, nr 48, s. 1 i nn.

¹⁴⁴ Nagroda została zainicjowana przez redakcję „Dziś i Jutro”. W gronie najwybitniejszych jej laureatów znaleźli się: Roman Brandstaetter (1958, 1974), Ewa Szelburg-Zarembina (1961), Jerzy Szaniawski (1962) oraz Maria Kuncewiczowa (1966). Od 1997 r. nagroda przyznawana jest przez Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” osobom i instytucjom odznaczającym się wybitną działalnością formacyjną, kulturalną, społeczną i edukacyjną.

¹⁴⁵ Zygmunt Lichniak (1925-2015) urodzony w Wilczynie pod Koninem, krytyk literacki i eseista, od 1947 r. członek Stowarzyszenia PAX (*Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, red. J. Czachowska i A. Szałagan, t. 5, L-M, Warszawa 1997, s. 88-89).

¹⁴⁶ „Kierunki” kontynuowały linię programową zamkniętego w 1956 r. „Dziś i Jutro”. Szerzej na ten temat: S. Pamuła, *Geneza, rozwój i założenia tygodnika „Kierunki”*..., s. 314-318.

Równolegle do działań prowadzonych przez PAX, twórczością Pietrzaka interesowały się redakcje powojennych lewicowych pism społeczno-literackich – łódzkiej „Kuźnicy” (1945-1950), redagowanej przez Zofię Nałkowską i Stefana Żółkiewskiego oraz „Nowin Literackich” (1947-1948), prowadzonych przez Jarosława Iwaszkiewicza. Artykuły o poecie ukazywały się także w „Roczniku Literackim” (1956-1984) i „Przeglądzie Kulturalnym” (1952-1963).

Po kilku dekadach przerwy do twórczości autora *Prawa drapieżnego* powrócił Kazimierz Świągocki. Jego staraniem w 2012 r. Instytut Wydawniczy PAX wydał wybór pism i wierszy Pietrzaka pt. *Literatura sumieniem narodu*¹⁴⁷.

Mimo wieloletnich prac nad upowszechnianiem twórczości Pietrzaka, prowadzonych głównie przez środowisko związane z PAX-em oraz Miejską Biblioteką Publiczną im. Włodzimierza Pietrzaka w Turku¹⁴⁸, jego spuścizna literacka i działalność polityczna wciąż oczekują na całościowe, wnikliwe opracowanie w kontekście literackich i ideowych prądów dwudziestolecia międzywojennego.

WŁODZIMIERZ PIETRZAK (1913-1944) – LITERAT, KRYTYK I DZIAŁACZ POLITYCZNY

Słowa kluczowe: Włodzimierz Pietrzak (1913-1944), czasopisma literackie, prasa konspiracyjna, biografistyka

W artykule przedstawiono sylwetkę związanego z Turkiem oraz Kaliszem pisarza i krytyka literackiego Włodzimierza Pietrzaka. Przeprowadzona w zasobach archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych kwerenda pozwoliła ustalić szereg nowych faktów związanych z życiem i twórczością pisarza oraz odkryć nieznane fotografie poety i dokumenty związane z okresem studiów na Uniwersytecie Warszawskim.

Biografię opracowaną na bazie archiwalnych i prasowych źródeł wzbogacono o dane zawarte w powojennych wspomnieniach członków Klubu Artystycznego „S” i Konfederacji Narodu, a także literatów, z którymi łączyły W. Pietrzaka zarówno związki artystyczno-literackie, jak i długoletnie przyjaźnie. Zebrany materiał ukazuje pisarza jako intelektualistę, erudyte, eseistę, współpracownika największych pism literackich dwudziestolecia międzywojennego oraz odesłania kulisy jego zaangażowania politycznego.

WŁODZIMIERZ PIETRZAK (1913-1944) – WRITER, CRITIC AND POLITICAL ACTIVIST

Keywords: Włodzimierz Pietrzak (1913-1944), literary periodicals, underground press, biographical studies

This article presents a profile of Włodzimierz Pietrzak, a writer and literary critic associated with Turek and Kalisz. A search through archival, museum and library resources has revealed a number of new facts about the writer's life and work and discover unknown photographs of the poet and documents related to his studies at the University of Warsaw. The biography, based on archival and press sources, was enriched with data from the post-war memoirs of members of the Artistic Club “S” and Konfederacja Narodu, as well as writers with whom W. Pietrzak had artistic and literary ties and long-standing friendships. The collected material presents the writer as an intellectual, erudite writer, essayist and collaborator of the major literary periodicals of the inter-war period, and provides a behind-the-scenes look at his political involvement.

¹⁴⁷ K. Świągocki, *Wielkość i zapomnienie*, [w:] W. Pietrzak, *Literatura sumieniem narodu*, Warszawa 2012, s. 5-28.

¹⁴⁸ Od 2000 r. Miejska Biblioteka Publiczna w Turku organizuje Konkurs Poetycki im. Włodzimierza Pietrzaka (M. Pawłowska, *Włodzimierz Pietrzak. Literat, żołnierz, patron biblioteki w Turku*, „Kronika Wielkopolski” 2020, nr 3/4, s. 174).

Bibliografia

Źródła:

- Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego
Teczka studencka Włodzimierza Pietrzaka
Teczka studencka Ireny Pietrzykowskiej
Archiwum Narodowe w Krakowie
Redakcja miesięcznika „Twórczość” w Krakowie
Archiwum Państwowe w Warszawie
Zbiór Korotyńskich
Muzeum Literatury w Warszawie
Listy Władysława Pietrzaka do Juliana Przybosa, Korespondencja Juliana Przybosa
Listy Włodzimierza Pietrzaka do Władysława Sebyły
Listy Ewy Pietrzakowej do Jana Kotta, Korespondencja Jana Kotta
Listy Ewy Pietrzakowej do Zbigniewa Mitznera
Archiwum okupacyjnej akcji wydawniczej „Wisła”
Muzeum Literatury w Warszawie, sygn. 2000.
Wojnarowska A. (2003), *Włodzimierz Pietrzak. Życie i dzieło. Praca magisterska*, pod kierunkiem dr hab. Jadwigi Woźniak, Uniwersytet Warszawski, Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych, [maszynopis].

Akty prawne:

- Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. 1920, nr 72, poz. 494).
Ustawa z dnia 16 marca 1933 r. o Funduszy Pracy (Dz.U. 1933, nr 22, poz. 163).

Prasa:

- „Dekada” – 1933
„Dziś i Jutro” – 1946
„Kamena” – 1935, 1937
„Kierunki” – 1974
„Kronika Wielkopolski” – 2020
„Kultura” – 1939
„Kuźnica” – 1946
„Okolice Poetów” – 1935-1936
„Pion” – 1935-1939
„Południowa Wielkopolska” – 1985
„Prosto z Mostu” – 1937-1939
„Przegląd Współczesny” – 1936
„Słowo Powszechne” – 1958
„Świt” – 1928-1931

Opracowania i wspomnienia:

- 100 lat „Kościuszki”*. Praca zbiorowa (2005), red. A. Kolańczyk, Kalisz
Centralny katalog prasy konspiracyjnej (1962), oprac. L. Dobroszycki, Warszawa
Czernik S. (1961), „*Okolice Poetów*”. *Wspomnienia i materiały*, Poznań
Dudek A., Rytel G. (1990), *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn

- Formacja 1910. Świadkowie nowoczesności* (2011), red. D. Kozicka, T. Cieślak-Sokołowski, Kraków
- Gazda G. (2008), *Dwudziestolecie międzywojenne. Słownik literatury polskiej*, Gdańsk
- Iwaskiewicz I. (1984), *Aleja przyjaciół*, Warszawa
- Jaworski K.A. (1973), *W kręgu „Kameny”*, Lublin
- Kłak T. (1979), *W cieniu awangardy (O Klubie S), Katastrofizm i awangarda*, pod red. T. Bujnickiego i T. Kłaka, Katowice
- Kobyłańska Z. (1999), *Konfederacja Narodu w Warszawie*, Warszawa
- Kott J. (1956), *Jak zostałem pisarzem*, [w:] tenże, *Postęp i głupstwo. Krytyka literacka, wspomnienia*, t. 2, Warszawa
- Lichniak Z. (1955), *Skazany na szukanie*, Warszawa (w zbiorze W. Pietrzak, *Rachunek z dwudziestolecie*).
- Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny* (2000), t. 2, red. W. Hutniewicz, S. Lam, Warszawa.
- Matuszewski R. (1976), *Od Klubu „S” do tragicznego wieczoru w ZAiKS-ie*, [w:] *Wspomnienia o Julianie Przybosiu*, oprac. Janusz Sławiński, Warszawa
- Michalak Z. (2007), *Kościelne dzieje Turku*, Kalisz-Turek
- Millak K. (1963), *Słownik polskich lekarzy weterynaryjnych biograficzno-bibliograficzny 1394-1918*, Lublin
- Nowa encyklopedia powszechna PWN* (1998), T 4, M-P, red. D. Kalisiewicz, Warszawa
- Polski Słownik Biograficzny* (1981), T. 26/1, z. 108, red. E. Rostworowski, Wrocław
- Polski Słownik Biograficzny* (2004-2005), T. 43, red. A. Romanowski, Wrocław
- Pamuła S. (1988-1989), *Geneza, rozwój i założenia tygodnika „Kierunki”*, „Rocznik Nauk Społecznych”, t. 16-17
- Pietrzak T. (2005), *Wrześniowe dni*, Turek-Kalisz
- Pietrzak W. (2012), *Literatura sumieniem narodu*, wstęp i wybór K. Świegocki, Warszawa
- Pietrzak W. (1955), *Rachunek z dwudziestolecie*, Warszawa
- Podlewski S. (1994), *Przemarsz przez piekło*, Warszawa
- Prosnak-Tyszkowa M. (1995), *Nieznane listy Włodzimierza Pietrzaka*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 1
- Sceptyk pelen wiary. Wspomnienia o Stefanie Otwinowskim* (1979), oprac. W. Maciąg, Warszawa
- Słownik współczesnych pisarzy polskich* (1964), T. 2, J-P, pod red. E. Korzeniewskiej, Warszawa
- Stępień M. (1983), *Pokolenie krytyków dwudziestolecia*, „Ruch Literacki”, z. 2
- Trzebiński A. (2001), *Pamiętnik*, Warszawa
- Turek i okolice. Słownik biograficzny* (2011), red. M. Kaszyński, Turek
- W gałgźce dymu, w ognia blasku.... Wspomnienia o Waclawie Bojarskim, Tadeuszu Gajcym, Onufrym Bronisławie Kopczyńskim, Wojciechu Menclu, Zdzisławie Stroińskim, Andrzej Trzebińskim* (1971), oprac. J. Szczypka, Warszawa
- Wielka encyklopedia PWN* (2001), t.21, red. Jan Wojnowski, Warszawa.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny* (1997), red. J. Czachowska, A. Szałagan A., T. 5, L-M, Warszawa.
- Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny* (1999), red. J. Czachowska, A. Szałagan A., T. 6, N-P, Warszawa
- Szczęśny Potocki S. (2005), *Dzieje rodzinne*, Turek

Netografia:

Powstańcze relacje świadków. Wspomnienia sanitariuszki batalionu AK „Miotła” Haliny Jędrzejewskiej ps. „Sławka”, [dostęp 05.02.2024] <http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/relacje/relacja47c.html>.